

Rozhovor

S komenioložkou PhDr. Věrou Schifferovou, CSc.

PhDr. Věra Schifferová, CSc. je historička filosofie, zabývá se především Janem Amosem Komenským a Janem Patočkou. Vystudovala obor filosofie – politická ekonomie na Filosofické fakultě UK (1978–1983). Je vědeckou pracovnící Oddělení pro komeniologii Filosofického ústavu AV ČR, vyučuje externě na Filosofické fakultě UK, Pedagogické fakultě UK a Filosofické fakultě Univerzity Pardubice. Je autorkou řady vědeckých studií publikovaných časopisecky i knižně v České republice a v zahraničí. Za kandidátskou dizertaci *Ke komeniologickému odkazu Jana Patočky* jí byla udělena Cena Josefa Hlávky. Je editorkou *Komeniologických studií* Jana Patočky a jeho *Korespondence s komeniologií*. Byla členkou týmu, jemuž byla za vydání českého překladu Komenského *Obecné porady o nápravě věcí*

lidských v r. 1993 udělena Cena Josefa Jungmanna od Obce překladatelů. Podílí se na vydávání kritické edice *Johannis Amos Comenii Opera omnia*, v r. 2017 ve spolupráci s dr. Vojtěchem Balíkem vydala česko-latinský komentovaný soubor Komenského *Spisů o první filosofii*. Intenzivně spolupracuje se zahraničními odborníky, v posledních letech především španělskými a kolumbijskými. V r. 2019 vydala v argentinském nakladatelství e-knihu o Komenského etice, v letech 2020–2021 proslovila několik přednášek v rámci online cyklů zaměřených na Komenského a Patočku, které uspořádali pracovníci Národní pedagogické univerzity v Bogotě.

Vážená paní doktorko, především Vám chci poděkovat za to, že jste souhlasila s tímto rozhovorem pro časopis Caritas et veritas. Věnujete se mimo jiné práci v komeniologickém oddělení Akademie věd, celým názvem *Oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny raného novověku Filosofického ústavu, v. v. i., Akademie věd ČR*, zabýváte se filosofickou interpretací J. A. Komenského. Mohla byste prosím nastínit, jak jste se sama k promýšlení Komenského odkazu dostala a jak se postupně Vaše náklonnost ke Komenského dílu rozvíjela?

Vážená a milá paní doktorko, to naopak já musím poděkovat Vám, že jste mne k rozhovoru vyzvala. Jak dobře víte, filosofickému výkladu Komenského se věnuji již takřka čtyři desetiletí. Vzhledem k tomu může být má odpověď na Vaši otázku poněkud překvapivá: Kdysi, ještě v době svého studia na FF UK, jsem byla ke Komenskému přivedena vnějšími okolnostmi, byla to spíše jen jakási *via negationis*, po níž jsem k němu dospěla. Pokusím se to stručně objasnit. V roce 1973, na samém počátku tzv. „normalizace“, se děkanem Filosofické fakulty UK stal Václav Ráb, jemuž coby absolventu Vysoké školy politické Ústředního výboru Komunistické strany Československa (sarkasticky nazývané „Vokovická Sorbonna“) náležel titul RSDr. (rerum socialium doctor, jak se to tehdy ovšem vysvětlovalo: „rozhodnutím strany doktor“). Filosofii jsem začala studovat v roce 1978. Bylo to rok po Chartě 77 a Filozofická fakulta UK jako celek, katedra filosofie pak obzvláště, se stala předmětem zvýšené ideologické ostrážitosti.

Dovolte mi jednu malou odbočku, bez níž by ona výše zmíněná *via negationis* nebyla vysvětlitelná. V roce, kdy jsem skládala maturitní zkoušku, zemřel Jan Patočka (jehož jsem bohužel osobně nepoznala). Na Gymnázium Budějovická, kde jsem tehdy studovala, vyučoval filosofii pan profesor František Votlučka, jenž se jako ke svému učiteli hlásil k universitnímu profesoru J. B. Kozákovi a svým klasickým vzděláním a celou svou osobností nám představoval, co před námi mělo být zakryto a utajeno: tradiční evropskou vzdělanost. Byl to statečný muž, zúčastnil se Patočkova pohřbu a pak nám o tom ve škole vykládal, chovali jsme k němu velkou úctu. A tak právě v tomto roce, zásluhou svého středoškolského učitele filosofie i paradoxní zásluhou obludné propagandistické kampaně, která byla rozpoutána proti Janu Patočkovi, jsem se začala intenzivně zajímat: Kdo je ten čestný a odvážný filosof, který tak kontrastuje s vulgaritou a nízkostí rozběsněné moci? Co to vlastně je, ta filosofie? Filosofii jsem byla fascinována, pustila jsem se do studia jejích dějin, nedovedla jsem si představit, že bych studovala nějaký jiný obor. Někteří přátelé i učitelé mne samozřejmě varovali, že studium filosofie bude vystaveno všelijakým politickým a ideologickým tlakům. Nedbala jsem toho, věřila jsem, ovšem dosti naivně, že „žádná kaše se nejí tak horká, jak se uvaří“.

Někdy v průběhu studia se vedení katedry filosofie ujal profesor Josef Mužík. Přišel sem také z „Vokovické Sorbonny“, s úkolem vyloučit z katedry všechny učitele, kteří nebyli členy KSČ. Systematická filosofie jakéhokoli zakotvení a zaměření se tehdy na katedře nepěstovala, její místo plně zaujal ideologický surrogát filosofie. Nátlaku o něco lépe odolávaly dějiny filosofie, byť tradované ve více či méně překroucené a ideologizované podobě. Situace se dotkla i nás, studentů. Když jsme stáli před volbou témat diplomních prací, byla nám předložena témata ryze ideologická, s tím, že témata zaměřená k dějinám filosofie nám povolena nebudou. Takto trapně jsem ale studium zakončit nechtěla. Východisko našla paní docentka Jaroslava Pešková. Doporučila mi, abych psala o Komenském, že je totiž veliká naděje, že to projde, vzhledem k chystanému výročí Komenského. A tak jsem napsala a obhájila diplomní práci *Etika v díle J. A. Komenského*. Když jsem se pak dozvěděla, že Komenským se zabýval Jan Patočka, bylo vlastně o mé celoživotní orientaci rozhodnuto. K Patočkovým textům jsem se v té době samozřejmě dostávala s velikými obtížemi. Rozpomínám se, kterak – když jsem si chtěla v jedné pražské veřejné knihovně přečíst jeho fundamentální stať *O filosofii Jana Amose Komenského* z roku 1970, musela jsem tam donést zvláštní potvrzení vyhotovené tajemníkem katedry a opatřené razítkem, že stať potřebuji ke studijním účelům. Když se mi pak ve studovně náležitý ročník časopisu *Slavia*, v němž byla stať otištěna, konečně dostal do rukou, zjistila jsem, že Patočkova studie tam není – stránky byly vyříznuté! Paní dr. Olga Loužilová, vedoucí mé diplomní práce, mne *bona fide* upozornila, že Patočka nesmí z té mé práce „trčet“ a že alespoň na první stránce by měl být nějaký marxistický termín – tomu jsem vyhověla, použila jsem termín „společensko-ekonomická formace“, připadal mi méně hrozný než například „třídní boj“. To ale ještě není všechno. Vedoucí katedry Josef Mužík nás studenty poměrně krátce před státními zkouškami zval k individuálnímu rozhovoru, při němž nás upozorňoval, že v oboru filosofie nenajdeme uplatnění, pokud nevstoupíme do Komunistické strany Československa. A tak jsem po skončení studia vůbec o práci v oboru neusilovala, protloukala jsem se všelijak, mimo jiné jsem pár měsíců učila v učňovském učilišti. Východisko z této překerní situace opět našla paní docentka Pešková. Vyjednala pro mne přijetí k ročnímu studijnímu pobytu v komeniologickém oddělení, které tehdy bylo součástí Pedagogického ústavu J. A. Komenského Československé akademie věd. Měla jsem tu čest poznat tu vynikající odborníky a dobré lidi, jak například filosofa Stanislava Soušedíka, klasické filology Jiřího Beneše, Martina Steinera, Marii Kyrálovou a Markétu Klosovou, historiky Martu Bečkovou a Vladimíra Urbánka. Byla jsem tam později přijata do pracovního poměru jako „odborná pracovnice“. K zařazení na místo „vědecké pracovnice“ bylo totiž nutno absolvovat tzv. „aspiranturu čili vědeckou výchovu“ a získat

titul CSc. Do aspirantury jsem však byla přijata až v roce 1990, to už jsem ale mohla předložit a obhájit kandidátskou dizertaci o komeniologickém odkazu Jana Patočky. Předtím bylo přijetí ustavičně odkládáno, záminky se snadno našly. Například: vedení Pedagogického ústavu si nejprve muselo vyžádat posudek uchazeče – byť tento uchazeč členem Komunistické strany Československa nebyl – od tzv. uliční organizace KSČ (podle místa trvalého bydliště). Dozvěděla jsem se, že v posudku mé další studium doporučeno nebylo. Ten stupidní posudek se mi pak dostal do rukou po sametové revoluci; negramotnost, evidentně zlá vůle a chuť uškodit jeho tří autorů byla dechvyražející. První věta zněla: „Soudružka... bydlí s jejími rodiči na našem bydlišti“. Pak nějaké výhrady, například, že se neúčastním sobotních brigád, že jsem neprojevila zájem o místní organizaci Svazu socialistické mládeže atd. V poslední větě bylo vysloveno politování: „Škoda, že jste neučinili dotaz dříveji, kdo studuje na naše dělnické peníze“. To je myslím výmluvné samo o sobě, nevyžaduje to dalšího komentáře.

Vy jste se mne ale, paní doktorko, také ptala, jak se rozvíjela má náklonnost ke Komenskému. Dovolte tedy ještě několik slov k tomu. Je samozřejmé, že eminentně mne zajímaly komeniologické studie Jana Patočky. V letech 1981 a 1984 uveřejnil v Bochumi přední německý komeniolog a přítel Jana Patočky jejich souborné vydání, pořízené na základě samizdatového vydání Radima Palouše. Klaus Schaller pak několik exemplářů oficiálně daroval Pedagogickému ústavu ČSAV. To byla výborná taktika, jež nám zjedнала legální přístup k Patočkovým textům. V 90. letech jsem se pak ujala ediční přípravy jejich vydání v Patočkových Sebraných spisech, byla jsem moc ráda, že takto mohu užitečně využít jak svou znalost Komenského, tak i Patočkových komenian. Vydavatelé Patočky Ivan Chvatík a Pavel Kouba s tím souhlasili, protože jejich odborný zájem je primárně zaměřen jinam než ke Komenskému. Nejprve jsem ale byla vyslána, abych se o tom domluvila s někdejší samizdatovým vydavatelem Patočkových komeniologických textů Radimem Paloušem. Radim Palouš byl v té době rektorem Univerzity Karlovy. Měla jsem z prvního setkání s ním velikou obavu, kterou ale pan rektor okamžitě rozptýlil, neboť se mnou „vyplašenou jako malá myška“ jednal naprosto vlídně a jako bych mu já, začátečnice v oboru, byla rovna. To jsem ostatně na něm vždy obdivovala, když jsem později byla svědkem toho, jak stejně laskavě a nepovýšeně rozmlouvá se svými studenty na Pedagogické fakultě UK. Na mysli mi v této souvislosti tane Komenského doporučení, jež pan profesor Palouš jistě dobře znal: „Učitel nechť má na paměti, že on je již ve světle, zatímco žákovi teprve svítá“. Trojdílnou edici Patočkových komeniologických studií jsem pak připravovala takřka deset let. Nutno připomenout, že to bylo v době před internetem. Takřka denně jsem chodila po pražských knihovnách a luštila „detektivní záhady“ z Patočkových komenian, jako např. jeho výroky „Jeden římský básník napsal... Jak pravil Schelling...“ etc. – bylo nutno tyto a podobné výroky identifikovat a doplnit k nim bibliografické údaje. Jednou jsem ve studovně Národní knihovny ČR zaslechla knihovnice, které si o mně sdělovaly: „To je ta paní, co si půjčuje celé sebrané spisy“. Před vydáním každého svazku jsem společně s Ivanem Chvatíkem dělala kolace, tj. předčítala jsem mu Patočkův rukopis (pokud se zachoval) a on kontroloval, zda je to v edici správně. Takto jsme spolu přečetli všechny tři díly *Komeniologických studií*. Žádal, abych mu vysvětlila cokoli, co mu připadalo nejasné či nedotažené, jeho nároky na mou práci byly maximální, vyptával se ustavičně. Když mne jednou vybídl, abych vysvětlila Patočkův výrok „Podle Kvačalova sdělení u Rypáčka se Nigrinus jmenoval Konečný“, propadla jsem dočasně hlubokému zoufalství. No, a pak jsem to rozluštila a v komentáři objasnila. Jsem za to zpětně Ivanu Chvatíkovi velmi vděčna, protože mne naučil neuhýbat před obtížnými problémy a zdánlivě neobjasnitelnými záhadami, pracovat co možná důsledně a důkladně. Nebylo to nikterak snadné. Jan Patočka byl naším nejvýznamnějším interpretem Komenského. Jeho znalost příslušných reálií, ať již týkajících se našich či evropských dějin, Komenského biografie, minuciózních otázek pramenných, byla neuvěřitelná. Jako jeho editorka jsem musela to všechno projít v jeho stopě. Bylo

to mé opravdové uvedení do komeniologie a snad jsem se takto alespoň trošičku stala jeho žačkou. To ale stále mluvím o náklonnosti ke Komenskému ve výkladu Jana Patočky. Je nutno také povědět několik slov o náklonnosti vztažené přímo ke Komenskému myšlenkám. Jak jsem výše zmínila, do studia Komenského jsem se pustila v době před rokem 1989, v době, kdy u nás a nám byla ze všech stran hlučně a ježatě vnucována marxisticko-leninská ideologie, v níž se přímo hýří pojmy a myšlenkami, které tak či onak souvisejí s konflikty, rozpory, násilím, bojem, resp. třídním bojem a třídní nenávisť. To jsou věci pro mne nepřijatelné, ba odpudivé. V té době mne hluboce oslovovaly především Komenského myšlenky o všeobecné jednotě, harmonii, smíření, sjednocení, odpuštění vzájemných křivd a „smazání minulosti“, jež jsou důležitou součástí jeho programu univerzální emendace.

Jsem přesvědčena, že Komenského úvahy o politice ani v době přítomné neztrácejí na naléhavosti. Podle něho soudobá politika, tj. politika, která „jest“, uvízla v „labyrintu světa“, je pletichářská, spleť, stranická, násilnická, zchytralá, ohrožuje strachem, úzkostí a nenávisť. Komenský se stále více upínal k nové všeobecné politice, tj. k té politice, která „býti má“. Doufal, že z politiky vyprchá „dábelské rozdělení a panuj“ a že nebude jiných státních zájmů než právo, spravedlnost a všeobecný mír. Protože lidská přirozenost byla stvořena svobodná a k plné rovnosti se svým bližním, jenž je ve všem stejně svobodný, musí být nová politika založena na novozákonním přikázání lásky: „Miluj svého bližního jako sám sebe“ (Mt 22,39), z něhož plyne zásada: „Jak byste chtěli, aby lidé jednali s vámi, tak vy ve všem jednejte s nimi“ (Mt 7,12). Princip lásky je u Komenského položen do základu vztahů ve všech stupních a sférách lidského soužití. Komenský od něho přechází k principu tolerance. Milovat bližního jako sebe samého znamená respektovat to, co si přeje, aby on respektoval u mne. Láska je reciprocita vzájemné snášenlivosti, ať již jde o názory náboženské, filosofické či politické. Komenský připomínal, že Kristus učil *láska všemu věří, všechno snáší, neobmýšlí zlého* (srov. 1 K 13,5–7). „Když člověk nedovede snášet člověka, když člověk zuří proti člověku“, to je pro Komenského úpadek samotné lidskosti. K zaměnění nelidskosti za lidskost vedou tři cesty: Je nutné odpuštění minulých hádek, žalob a křivd čili smazání minulosti. Dále nikdo nesmí druhému člověku vnucovat své názory, ať již filosofické, nebo politické a teologické, nýbrž má mu dovolit ponechat si svůj názor. Nezbytné je vzájemné, všeobecné smíření. Komenský vyzýval, abychom odložili nenávisť pro trvalou odlišnost, ale pevně dodržovali to, na čem jsme se shodli. „Odložme, prosím, ohled na rozdílnost a chopme se shodných zřetelů! Milujme na všem to, co máme všichni, obraz Boží...“ Lepší je mnohé snášet přimhouřením oka než všechno zažívat roztínat přílišnou horlivostí. Komenský vyzýval, aby se ustoupilo nejen od válek, vzájemných bojů, hádek a nenávisť, nýbrž i od názorových neshod. Jeho ideje lásky a tolerance jsou korunovány myšlenkou všeobecného míru a spolupráce mezi napravenými a zlidštěnými národy. Celkově snad mohu říci: To, co mne na Komenském přitahuje, je jeho ušlechtilá humanistická křesťanská filosofie.

Kromě toho, že pracujete jako editorka *Díla J. A. Komenského*, jste také vydavatelkou *Komeniologických studií* J. Patočky a jeho *Korespondence s komeniologi*. Jan Patočka je u nás i v zahraničí považován za jednoho z nejhlubších filosofických myslitelů, které střední Evropa ve 20. století měla. Mezi těmi, kteří přímo Jana Patočku znali, dnes vnímám jistý nesoulad v názoru na to, jaký význam sám Patočka studiu a své badatelské práci na Komenského odkazu přikládal. Vzhledem k tomu, že materiál k vydání nejen *Korespondence s komeniologi*, ale i veškeré Patočkovy statě patřící do *Komeniologických studií* velmi důvěrně znáte, jak byste sama popsala Patočkův vztah ke Komenskému?

Rozsáhlé komeniologické dílo, které vzešlo z Patočkova takřka tři desítky let trvajícího studia Komenského, je jistě velmi významnou součástí jeho myslitelského odkazu, do jisté míry samostat-

nou a speciální, nicméně nikoli izolovanou od jeho úsilí filosoficko-systematického. Od samého počátku je tu očividná vnitřní myšlenková souvislost jeho komeniologických studií s některými ústředními motivy a náměty jeho fenomenologické filosofie, filosofie dějin a filosofie výchovy. Na tomto místě ji ovšem lze načrtnout jen stručně, v několika dílčích záběrech.

Patočka vstoupil do komeniologie v r. 1941 programovou statí *O nový pohled na Komenského*. Jak na to upozornil Filip Karfík, Patočka ji psal v době, kdy intenzivně pracoval na knize *Filosofie dějin*.¹ Toto monumentálně pojaté, ovšem nakonec nedokončené dílo bylo zaměřeno k problému přerodu člověka křesťanského v člověka pokřesťanského, k němuž došlo v 15.–19. století. „Tematicky dotýká se spis otázky, co vlastně se odehrálo během těch staletí, za nichž z křesťanského člověka vznikl člověk bez křesťanství, člověk pokřesťanský. Vyrovnání člověka mimokřesťanského a pokřesťanského s křesťanstvím a křesťana s fenoménem mimokřesťanského člověka je tedy hlavním tématem práce. Nemýlíme-li se, jde tu o hlavní duchovědné téma celého moderního vývoje“, psal Jan Patočka v úvodu k *Filosofii dějin*.² V souvislosti s prací na uvedeném opus grande se Patočka soustředěně a systematicky pustil do studia pramenů evropských duchovních dějin od 15. po 18. století, včetně Komenského.

Když pak Patočka v době těžké politické perzekuce v padesátých letech nesměl přednášet na universitě a v roce 1954 byl zrušen i Ústav T. G. Masaryka, v němž pracoval od roku 1948, poskytlo mu útočiště nově zřízené komeniologické pracoviště (od 1. ledna 1954 do 30. června 1956 pracoval ve Výzkumném ústavu pedagogickém, od poloviny roku 1956 do konce roku 1957 v Kabinetu pedagogických věd Československé akademie věd). Nicméně, jak již bylo řečeno, jsem hluboce přesvědčena a je to podle mého názoru dobře prokazatelné, že ke Komenskému se neuchýlil jen pod tlakem nepříznivé životní situace a jeho bádání o Komenském nebylo jen vnějšími okolnostmi vynucenou „chlebovou prací“. Donesla se ke mně domněnka, že údajně se měl Patočka od Komenského odvrátit na sklonku šedesátých let, pod vlivem četby Foucaltova díla *Slova a věci*. Osobně jsem přesvědčena o opaku. Jan Patočka se v této době velmi intenzivně zabýval filosofií dějin: v centru jeho pozornosti jsou otázky týkající se konce Evropy a nadějí a vyhlídek lidstva v době poevropské. Texty výslovně věnované této problematice je ovšem nutno studovat společně s jeho posledními texty o Komenském z roku 1970: *Komenský a otevřená duše*, *Komenský a dnešní člověk*. Svorníkem jsou tu myšlenky vztahující se k péči o duši, které jsou rozvíjeny v podobě úvah o otevřené a uzavřené duši. V čem podle Patočky spočívá rozdíl mezi duší otevřenou a duší uzavřenou? Odpověď na tuto otázku přináší kromě výše zmíněné statí o existenciální otevřenosti duše také zlomek *Co je Evropa*: „Svět není nic, co by bylo nějak ‚dáno‘ či ‚obsaženo‘ v člověku, co by člověka uzavíralo do něho samotného jako do nějakého kruhu, nýbrž je přímo založením kontaktu, otevřením, původním světlem. Tato v nás samých vzházející vstřícnost ke všemu, co kdy můžeme tím či oním způsobem zakoušet, tvoří právě otevřenost otevřené duše. Otevřená duše je ve své bytnosti nikoli v sobě uzavřené jsoucno, nýbrž zakládání kontaktu. Je-li duše pojata jako v sobě uzavřená struktura, je její vlastní podstata zásadně pochybena. V jistém smyslu lze říci, že k její podstatě patří být mimo sebe, že vystupuje bytostně ze sebe ven a že se naopak ‚odcizuje‘ teprve tehdy, když se v sobě samé uzavírá, když na sebe zapomíná a sobě samé nerozumí, a to především tak, že se pokouší sebe sama pochopit po způsobu věcí, k nimž zakládá kontakt. Protože otevřená duše může sebe samu pojmut jako otevřenou jen tehdy, když pochopí světlo, které se v ní vzněcuje, vychází z ní ven a zakládá kontakt, závisí její pochopení sebe samé jakožto otevřené duše právě na tom, zda jí tento fenomén světa jako celková horizontová struktura zůstává či nezůstává skryt [...] Čím víc si je duše vědoma své zvláštní funkce,

1 Srov. Filip KARFÍK, Patočkova strahovská pozůstalost a jeho odložené opus grande, *Kritický sborník* XX, 2000/2001, s. 141–142. Podle F. Karfíka Patočka *Filosofii dějin* psal v letech 1940–1942, srov. tamtéž, s. 146 a 135.

2 Jan PATOČKA, *Filosofie dějin*, in: Jan PATOČKA, *Péče o duši I*. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 1, eds. Ivan CHVATÍK – Pavel KOUBA, Praha: OIKOYMENH, 1996, s. 350.

toho, že má přístup ke všemu ostatnímu, čím více získává ve vlastních očích zvláštní postavení založené v tom, že ona tu musí být přede vším ostatním, tím větší je nebezpečí, že si neporozumí správně a že za svou podstatu bude považovat to, že je uzavřeným a soběstačným „subjektem“, který v sobě pojímá všechno ostatní obsah světa. Uzavřená duše je tedy velké nebezpečí, kterému otevřená duše podléhá, když se k sobě přibližuje z té strany, která její zvláštní postavení, její zakládání vztahu, její světelnou funkci nivelizuje na to, co se ve vztahu jeví; duše, která se takovým způsobem jeví, je příkrov na hrobě, kde je pohřben přístup ke zjevování jako takovému, a tedy i přístup k otevřené duši.“³ Jedním z nejdůležitějších historických útvarů otevřené duše je podle Patočky křesťanská duše. „Křesťanská duše“, píše Patočka, „je zásadně postavena před něco, na co nestačí, co ji naprosto přesahuje, dokud se jí to samo neodhalí a neuschopní ji k tomu, co je sice zásadně otevřeno její svobodě, co však je jí fakticky nedosažitelné – je totiž postavena před svého stvořitele a vykupitele, na jehož zjevení a milost je odkázána.“⁴ Toto pojetí otevřené duše bylo běžné v Evropě pozdního středověku a na počátku novověku. Postupně bylo nahrazováno koncepcí uzavřené duše, jejíž zrod souvisí se zrodem moderního života a novodobého obrazu světa, jehož pilíři jsou moderní přírodní věda, technika a novodobé vědecké filosofie. „Uzavřená duše je jakoby do sebe uzavřená, navenek ohraničená pevnina, nepřijímající nic cizího; její autonomie ji sblíží s absolutnem nebo ji dokonce jím definuje. Proto není nic, co by jí bylo vnější, co by z vnějšku mohlo tvořit hranice její nekonečnosti nebo být příčinou omezení její svobody. A přece – paradoxním způsobem – nazýváme i tuto nekonečnou duši duší uzavřenou. Je uzavřena sama v sebe právě proto, že přes nebo dokonce pro svou nekonečnost se může setkat jen sama se sebou. Pro ni neexistuje nějaké „mimo“. Proto se může a musí vyrovnat s každým problémem jen vlastními silami a prostředky. Proto vidí své úkoly jen v perspektivě ovládnutí, zmocňování a přivtělování [...] Uzavřená duše je vrchol světa; nic ji nedokáže zásadně předčít co do hodnoty a smyslu; před ničím se nemusí zastavit jako před překážkou, naprosto přesahující její možnost.“⁵ Do arzenálu uzavřené duše patří mistrovat, myslet v kombinacích sil, vlastnit, přivtělovat, dělit. Patočka poukazoval na to, že pojetí uzavřené duše je v přítomné době naprosto běžné, ba dokonce se stalo takovou samozřejmostí, že dnes nás již ani nenapadne pomyslet na nějakou jinou možnost. Požadavkům, které klade poevropské údobí, však vlada uzavřené duše již nestačí. Údobí vědy a techniky jde stále vstříc úspěchům, upozorňoval Patočka, avšak člověk zpustl, stal se neprostupným houštím. „Je tedy nanejvýš zapotřebí nové duchovnosti; je zapotřebí duchovní konverze, mají-li být problémy další epochy přístupny pozitivnímu řešení. Věda a technika je samy nevyřeší“, psal Patočka ve stati *Komenský a otevřená duše*.⁶ „Že v takové situaci potřebujeme pedagogiku obratu, ne pouhou nauku o formování člověka, spočívající na základě odborných věd, lze [...] aspoň vytyčit. Výchovu k novému věku nelze budovat tam, kde je člověk viděn jako věc mezi věcmi, jako síla mezi silami, zkrátka nemůže být uskutečněna duší uzavřenou. Tato výchova nebude nauka, která toho, kdo má být podmětem ovládnutí světa, jeho přivtělení a využívání, uschopňuje k tomuto úkolu, nýbrž která ho otevírá pro to, aby se oddal a vydal, aby pečoval a střežil; nebude pouze naočkovávat vědění a dovednosti, nýbrž s trpělivostí bude pracovat k tomu, aby bylo pochopeno, že duše má svůj střed mimo věci [...] a že se proto nachází tím, že překračuje, vydává a rozdává. V této souvislosti je obnovení zájmu o Komenského výchovné pojetí právě v jeho originalitě, v jeho odlišnosti od moderní pedagogiky, založené na účinném, ovládajícím vědění, inspirací, která přichází možná v pravý čas...“⁷

3 Jan PATOČKA, Co je Evropa – šest zlomků, in: Jan PATOČKA, *Péče o duši III*. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 3, eds. Ivan CHVÁTÍK – Pavel KOUBA, Praha: OIKOYMENH, 2002, s. 482–483.

4 Jan PATOČKA, *Komeniologické studie II*. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 10, ed. Věra SCHIFFEROVÁ, Praha: OIKOYMENH, 1998.

5 Tamtéž, s. 337–38.

6 Tamtéž, s. 350–51.

7 Srov. tamtéž, s. 349–51.

Lze snad říci, že studie o Komenském z roku 1970 přináší odpověď na otázku položenou v jeho raném nedokončeném díle, ve *Filosofii dějin*: Co se stalo s člověkem, jenž se z křesťana změnil v člověka bez křesťanství? Pojetí otevřené duše bylo nahrazeno koncepcí duše uzavřené, v důsledku toho Evropa zanikla. Nadějí lidstva doby poevropské je návrat k otevřenosti, cestou k němu je pedagogika obratu, inspirovaná Komenského pedagogickým universalismem. A tady se dostáváme k další souvislosti mezi Patočkovým studiem Komenského a jeho úsilím filosoficko-systematickým, totiž promýšlením otázek filosofie výchovy. Jádrem je tu idea výchovy člověka jako bytosti otevřené celku všeho jsoucího, jež se těsně upíná k ideji humanizace člověka. „Výchova je řešením otázky lidskosti“, píše Patočka. „Člověk na rozdíl od všech jiných bytostí není prostě zde jako kámen, hvězda či pes. Je-li člověk zde, neznámá to ještě, že je opravdu lidský. Opravdu lidským se člověk může a musí teprve stát [...] Lidskost není fakt, skutečnost, u níž je možno se prostě zastavit a ji konstatovat. Lidskost je možnost, kterou je potřeba vykonat, uchopit se jí jako poslání. V tom leží, že je možno se jí minout, ji pochybit [...] Na čem záleželo Komenskému nejvíce, výchova jako způsob, jak člověka dovést k tomu, aby byl vskutku člověkem, je stejně živým problémem dnes jako za jeho dob.“⁸

V úvahách o tom, jak je vnitřně propojeno Patočkovo studium Komenského s ústředními náměty jeho filosofické systematiky by bylo možno pokračovat dál. Je tu jistě spojitost mezi Patočkovou naukou o třech pohybech lidské existence, na níž je u něho koncepce výchovy k lidskosti založena. Pozoruhodný je také Patočkův výklad Komenského básnicko-teologického díla *Labyrint světa a ráj srdce* zasazený do kontextu úvah o autentické a neautentické existenci. Etc.

Radim Palouš často vzpomínal, jak Jan Patočka „objevil“ Komenského jako filosofa. Čteme-li Patočkovy *Komeniologické studie*, často vnímáme naléhavost, se kterou se nejen kdysi obracel na své studenty a čtenáře, inspirován Komenského dílem, ale která je výzvou dodnes. Jaké nejpodstatnější výzvy vnímáte a předáváte svým studentům dnes Vy sama?

Odpovím již jen krátce. Usilovně se snažím, aby studenti našli zálibu v tom, co tvoří základ evropské vzdělanosti, aby je tato tematika skutečně oslovila. Je to na prvním místě antická, zvláště řecká filosofie, kterou se snažím představovat jako živý problém, který nám má co říci, jako něco, co se vztahuje k našemu současnému životu, nikoli jako něco, co dávno minulo a proměnilo se v pouhý muzeální exponát, který může zajímat jen několik velmi zasvěcených odborníků. Ostatně, podle Patočky řecká filosofie a řecká politika jsou hlavní pilíře, z nichž se Evropa zrodila. V podobném stylu se jim snažím představovat i myšlení středověké či raně novověké. Snažím se jim předat Patočkovy myšlenky o výchově k lidskosti, o tom, že vzdělat a vychovat člověka jen k výkonu nějaké profese nestačí, že člověk není věc, instrument, funkce, že každý člověk je jedinečná, neopakovatelná a nenahraditelná osobnost. Potěšilo by mne, kdyby – ať už je pak osud zavane kamkoli – byli pamětlivi Komenského upozornění, že člověk nepřestává být člověkem, ani když jeho tělo je ohyzdné, nemotorné, slabé a nemocné, když hyne a ztrácí svou tělesnou přitažlivost. Nakolik se mi to daří, to ovšem mohou posoudit pouze studenti. Mně v této souvislosti tane na mysli výrok filosofky a komenioložky, univerzitní profesorky Jiřiny Popelové: „Nás ještě učili Jan Blahoslav Kozák a Jan Patočka. Tyhlety učíme již jen my“. Ostatně, kapky pokory a sebeironie nebývají na škodu.

Vážená paní doktorko, mnohokrát Vám děkuji za upřímný a otevřený rozhovor a přeji Vám z celého srdce vše dobré.

Zuzana Svobodová
koeditorka *Caritas et veritas*